

АНОТАЦІЯ

Пустовалова І. С. Економічний вимір конституції. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - Право. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2024.

Дисертацію присвячено комплексній характеристиці економічного виміру конституції та формулюванню загальних підходів щодо приведення окремих аспектів такого виміру до сучасних потреб розвитку конституційної економіки в Україні.

У роботі охарактеризовано конституцію як установчий документ щодо економічної системи суспільства, розкрито роль і значення конституції як регулятора економічної політики держави, з'ясовано особливості конституції як нормативної основи забезпечення економічної безпеки. Крім того, в дисертації визначено конституцію як інструмент забезпечення економічних прав і свобод громадян, окреслено державно-правові аспекти, що характеризують конституцію як інструмент досягнення балансу економічних інтересів та забезпечення економічної солідарності, встановити можливості конституції як інструменту подолання економічних протиріч та забезпечення економічного розвитку суспільства, виявлено наявні недоліки і прогалини в чинній Конституції України в частині регулювання економічних відносин та сформульовано конкретні пропозиції й рекомендації щодо їх усунення в процесі конституційної реформи.

Окреслено видове розмаїття і функціональну роль конституційних норм, за допомогою яких здійснюється встановлення (заснування) економічної системи на рівні основного закону; продемонстровано, що таке встановлення здійснюється за допомогою норм-цілей, норм-завдань і норм-принципів, які мають установчий характер щодо економічної системи і надають загальний цілеспрямований характер правореалізаційному процесу в даній сфері.

Розкрито потенціал сучасних конституцій щодо нормативного забезпечення економічної безпеки держави; визначено основні напрями забезпечення економічної безпеки на рівні основного закону; доведено, що протягом останніх десятиліть одним із пріоритетів конституційного захисту економічної безпеки стало запобігання корупції.

Визначено інструментальну роль конституції у забезпеченні економічних прав і свобод громадян з урахуванням специфіки двох різних політичних традицій конституціоналізму – ліберально-демократичної та соціал-демократичної; на широкому країнознавчому досвіді обґрунтовано, що закріплення економічних прав (поряд із соціальними та культурними правами) в тексті основного закону стало мейнстрімом сучасного конституціоналізму, отримуючи визнання переважної більшості держав і «розмиваючи» їх протиставлення громадянським і політичним правам.

Доведено, що конституція виступає важливим інструментом досягнення балансу економічних інтересів та забезпечення економічної солідарності; акцентовано увагу на тому, що економічна солідарність є скоріше не запропонованим правилом поведінки, а ціннісним орієнтиром економічних відносин, основою належної комунікаційної активності між різними суб'єктами економічних відносин і консолідації суспільства з метою створення умов для сталого економічного зростання країни і підвищення добробуту громадян.

У межах проведеного дослідження удосконалено вчення про «покоління» конституцій та особливості їх форми і змісту; з'ясовано особливості конституцій різних поколінь з точки зору їх змістовного наповнення установчими нормами, що стосуються економічної системи; визначено основні чинники, що приводять до неухильного збільшення питомої ваги таких норм у конституціях третього і четвертого поколінь. Крім того, визначено позитивну динаміку розвитку конституцій в частині нормативного закріплення економічної політики держави; обґрунтовано, що починаючи з другого покоління в структурі конституцій почали з'являтися

спеціальні розділи чи глави, присвячені економічній політиці держави чи окремим її елементам, а вже з третього покоління економічна політика держави отримує дедалі більш повне закріплення в частині її цілей, системи органів, уповноважених її визначати і здійснювати, а також політико-правової відповідальності за її результативність.

У результаті проведеного дослідження удосконалено доктринальні підходи щодо нормативного впливу конституції на економічну політику держави; на широкій країнознавчій базі продемонстровано, що сучасні конституції, незалежно від форми держави та ступеня їх економічного розвитку: визначають цілі та завдання економічної політики держави; закріплюють пріоритети економічної політики держави та її окремі підвиди; виокремлюють ключові галузі економіки, котрі потребують підтримки держави; визначають межі втручання держави в економічну систему; закріплюють ініціативність держави в економічній сфері, найважливіші інструменти державної економічної політики; встановлюють інституційний механізм вироблення й реалізації економічної політики держави, а подекуди – закріплюють і досить конкретні дії з боку держави, спрямовані на підтримку і розвиток окремих галузей економіки.

Скориговано наукові погляди на видове розмаїття конституційних прав і свобод людини і громадянина; доведено, що сучасні конституції держав соціальної демократії традиційно закріплюють дві групи економічних прав: права власників і права найманих працівників (трудящих), тоді як у державах ліберальної демократії ці права почали визнаватися й підтримуватися (на законодавчому рівні або через судову прецедентну практику) тільки на зламі тисячоліть, але й досі не закріплені в конституціях відповідних держав.

У результаті проведеного дослідження набули подальшого розвитку наукові погляди на видове розмаїття і функціональну роль конституційних норм; розкрито специфіку структурування установчих норм, що стосуються економічної системи, в тексті основного закону; обґрунтовано висновок, що такі норми, можуть бути представлені у преамбулі, а також структурних

частинах, присвячених засадам конституційного ладу чи спеціально конституційним засадам економічної системи країни. Автором розвинуто доктринальні підходи до інтерпретації конституцій як інструменту подолання економічних протиріч і забезпечення економічного розвитку суспільства; на підставі широкого кола економетричних даних (Дж. Ельстер, Е. Меддісон, К. Кнутсен, А. Пшеворський та ін.) обґрунтовано думку про відсутність прямої кореляції між конституційним закріпленням демократії та досягненням економічного розвитку, про необхідність враховувати мету, інструментарій і суспільну «ціну» відповідних економічних здобутків.

Представлена дисертація розвиває політико-правову теорію солідарності Л. Дюгі. На підставі аналізу зарубіжних конституцій, котрі, проголошуючи солідарність цінністю чи принципом, посиляються на більше ніж один тип або аспект солідарності, автором зроблено висновок про те, що конституції можуть слугувати основою для складної, багатофункціональної та багаторівневої солідарності, зокрема транснаціональної, внутрішньодержавної, регіональної, локальної, групової (корпоративної) тощо.

Автором сформульовано низку пропозицій щодо посилення економічного виміру чинної Конституції України; зокрема, запропоновано в межах конституційної реформи доповнити вітчизняний Основний Закон такими положеннями: а) доповнити перелік засад конституційного ладу України принципом солідарності; б) доповнити розділ I Конституції статтею, де б містилася базова характеристика економічної системи України (зокрема, її соціальна спрямованість, багатокладність, солідарність, сталість, регульований ринковий характер тощо) та економічної політики української держави (у т.ч. її планомірність, науковість, орієнтованість на захист і підтримку національного виробника, неприпустимість приватизації стратегічних галузей економіки та ін.); в) перелік основних економічних прав людини і громадянина в Розділі II Конституції України доповнити правом на спадкування та правом на свободу вибору виду й міри соціально корисної

діяльності; г) завершити конституційну реформу в частині децентралізації публічної влади, закріпивши принципи субсидіарності та матеріально-фінансової забезпеченості місцевого й регіонального самоврядування.

Ключові слова: конституція, конституціоналізм, конституційний лад, конституційна економіка, засади конституційного ладу, громадянське суспільство, права людини, економічні права і свободи людини.

SUMMARY

Pustovalova I. S. Economic dimension of the constitution. – Qualifying scientific work as the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 - Law. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2024.

The dissertation is devoted to the complex characteristics of the economic dimension of the constitution and the formulation of general approaches to bringing certain aspects of this dimension to the modern needs of the development of the constitutional economy in Ukraine.

The work characterizes the constitution as a founding document regarding the economic system of society, reveals the role and significance of the constitution as a regulator of the state's economic policy, elucidates the peculiarities of the constitution as a normative basis for ensuring economic security. In addition, the dissertation defines the constitution as a tool for ensuring the economic rights and freedoms of citizens, outlines the state-legal aspects that characterize the constitution as a tool for achieving a balance of economic interests and ensuring economic solidarity, establishes the possibilities of the constitution as a tool for overcoming economic contradictions and ensuring the economic development of society. existing shortcomings and gaps in the current Constitution of Ukraine in terms of regulating economic relations were identified, and specific proposals and recommendations were formulated for their elimination in the process of constitutional reform.

The types of diversity and the functional role of constitutional norms, which are used to establish (found) the economic system at the level of the basic law, are outlined; it is demonstrated that such establishment is carried out with the help of norms-goals, norms-tasks and norms-principles, which have a constitutive nature in relation to the economic system and give a general purposeful character to the law enforcement process in this area.

The potential of modern constitutions regarding regulatory provision of the state's economic security is revealed; the main areas of ensuring economic security at the level of the basic law are defined; it is proved that during the last decades, one of the priorities of the constitutional protection of economic security has become the prevention of corruption.

The instrumental role of the constitution in ensuring the economic rights and freedoms of citizens is defined, taking into account the specifics of two different political traditions of constitutionalism - liberal-democratic and social-democratic; based on extensive country studies experience, it is substantiated that the consolidation of economic rights (along with social and cultural rights) in the text of the basic law has become the mainstream of modern constitutionalism, receiving the recognition of the vast majority of states and "eroding" their opposition to civil and political rights.

It has been proven that the constitution is an important tool for achieving a balance of economic interests and ensuring economic solidarity; emphasis is placed on the fact that economic solidarity is not a proposed rule of conduct, but rather a valuable guideline for economic relations, the basis of proper communication activity between various subjects of economic relations and the consolidation of society with the aim of creating conditions for sustainable economic growth of the country and improving the welfare of citizens.

Within the scope of the conducted research, the doctrine of "generations" of constitutions and the peculiarities of their form and content was improved; the peculiarities of the constitutions of different generations are clarified from the point of view of their meaningful filling with constituent norms related to the economic system; the main factors that lead to a steady increase in the specific weight of such norms in the constitutions of the third and fourth generations are determined. In addition, the positive dynamics of the development of constitutions in terms of the normative consolidation of the state's economic policy have been determined; it is substantiated that starting from the second generation, special sections or chapters dedicated to the economic policy of the state or its individual

elements began to appear in the structure of the constitutions, and already from the third generation, the economic policy of the state receives more and more complete consolidation in terms of its goals, the system of authorized bodies to determine and implement it, as well as political and legal responsibility for its effectiveness.

As a result of the conducted research, the doctrinal approaches regarding the normative influence of the constitution on the economic policy of the state have been improved; on a broad basis of political science, it has been demonstrated that modern constitutions, regardless of the form of the state and the degree of their economic development: determine the goals and objectives of the economic policy of the state; establish the priorities of the state's economic policy and its individual subspecies; identify key sectors of the economy that require state support; determine the limits of state intervention in the economic system; consolidate the initiative of the state in the economic sphere, the most important tools of the state economic policy; they establish an institutional mechanism for the development and implementation of the state's economic policy, and in some cases, they establish quite specific actions on the part of the state, aimed at the support and development of certain branches of the economy.

Scientific views on the types of diversity of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen have been adjusted; it is proved that the modern constitutions of social democratic states traditionally enshrine two groups of economic rights: the rights of owners and the rights of employees (workers), while in liberal democratic states these rights began to be recognized and supported (at the legislative level or through judicial precedent practice) only at a break millennia, but still not enshrined in the constitutions of the respective states.

As a result of the conducted research, scientific views on the types of diversity and the functional role of constitutional norms have gained further development; the specifics of the structuring of the constituent norms relating to the economic system in the text of the basic law are revealed; the conclusion that such norms can be presented in the preamble, as well as structural parts dedicated to the foundations of the constitutional system or specifically to the constitutional

foundations of the country's economic system, is substantiated. The author has developed doctrinal approaches to the interpretation of constitutions as a tool for overcoming economic contradictions and ensuring the economic development of society; on the basis of a wide range of econometric data (J. Elster, E. Maddison, K. Knutsen, A. Pshevorskyi, etc.), the opinion about the lack of direct correlation between the constitutional consolidation of democracy and the achievement of economic development, about the need to take into account the goal, tools and social "the price" of the relevant economic gains.

The presented dissertation develops the political and legal theory of solidarity of L. Dugi. Based on the analysis of foreign constitutions, which, declaring solidarity as a value or principle, refer to more than one type or aspect of solidarity, the author concluded that constitutions can serve as a basis for complex, multifunctional and multi-level solidarity, in particular transnational, intrastate, regional, local, group (corporate), etc.

The author formulated a number of proposals for strengthening the economic dimension of the current Constitution of Ukraine; in particular, within the framework of the constitutional reform, it is proposed to supplement the national Basic Law with the following provisions: a) supplement the list of principles of the constitutional system of Ukraine with the principle of solidarity; b) supplement Chapter I of the Constitution with an article containing the basic characteristics of the economic system of Ukraine (in particular, its social orientation, complexity, solidarity, stability, regulated market nature, etc.) and the economic policy of the Ukrainian state (including its planning, scientificity, focus on protection and support of the national producer, inadmissibility of privatization of strategic sectors of the economy, etc.); c) supplement the list of basic economic rights of a person and a citizen in Section II of the Constitution of Ukraine with the right to inheritance and the right to freedom of choice of the type and extent of socially useful activity; d) to complete the constitutional reform in terms of decentralization of public power, establishing the principles of subsidiarity and material and financial security of local and regional self-government.

Key words: constitution, constitutionalism, constitutional order, constitutional economy, principles of constitutional order, civil society, human rights, economic human rights and freedoms.